

Woord vooraf

Albert Speer is vermoedelijk de meest geciteerde historische figuur van de twintigste eeuw.¹ Een geëngageerde nationaalsocialist, aanhanger van Hitler, diens bouwcoördinator, leider van de oorlogslogistiek, organisator van de bewapeningsinspanning, mede-uitvoerder van het nazistische rassenbeleid, een centrale figuur van de veroverings- en vernietigingsoorlog: dat is de daadwerkelijke Albert Speer tot 1945.

In de naoorlogse periode is er een ander beeld van hem ontstaan. Na de oorlog verschijnt Speer meestal als misleide burger, apolitieke technocraat, als ijverige vakman die in de eerste plaats bezig was met zijn werk en daarbij maar weinig zou hebben gemerkt van de misdaden die om hem heen werden begaan – terwijl hij in werkelijkheid gemene zaak maakte met de ss, dwangarbeiders de dood in dreef en in heel Europa de oorlogstoerusting organiseerde. Hij zou hooguit donkere vermoedens hebben gehad van hetgeen toch voor zijn ogen en niet zelden op direct initiatief van hemzelf gebeurde.

Het was de legende van de onwetende en argeloze burgerman Albert Speer aan de onschuldige zijde van de geschiedenis. Aan de andere kant bevonden zich de onbehouwen partijmannen met hun luidruchtige optreden en hun grove tronies. Dat waren de nazi's. Op de een of andere manier was hij in hun omgeving verzeild geraakt. Waarom toch? Veel historici spraken in dat verband over 'het raadsel-Speer' en wilden geen nota nemen van zijn misdaden, waarvan na bestudering van contemporaine bronnen sprake bleek te zijn. Gedwee namen zij veel van de beelden en lezingen over die Speer publiceerde in zijn memoires en elders. Met de donkere kanten van het Derde Rijk – meenden zij met instemming van al degenen die zichzelf graag wilden herkennen in deze vertellingen – had de brave burger Speer, iemand zoals zij tenslotte, nauwelijks iets van doen.

Speer schreef en vertelde na de oorlog verhalen waarin hij zich distantiëert en berouw toont. Als spijtoptant die zich met opgeheven vinger tot het nageslacht richtte, slaagde hij erin na 1966 een tweede carrière te starten. Hij groeide uit tot de internationaal gevraagde kroongetuige in de

zaak tegen het overwonnen kwaad. Tot de bedachtzame ervaringsdeskundige die te allen tijde bereid was 'authentieke' herinneringen te debiteren aan een akelige tijd waarin het niemand, zelfs hem niet, licht was gevallen rechtschapen en integer te blijven. Miljoenen Duitsers hoorden en lazen dat graag. Ze leken haast te snakken naar steeds weer nieuwe en toch altijd soortgelijke vertellingen over vermeend inzicht en zogenaamde loutering.

Ook in andere landen had de gedistingeerde oudere heer met zijn ingetogen manier van doen succes. Vooral in de Angelsaksische wereld was Speer luttele jaren na zijn vrijlating uit de gevangenis van Spandau een graag geziene gast, haast in de watten gelegd door kranten, film en televisie. Wat lijkt op een leven voor en een leven na 1945 – daderschap in het ene, berouw in het andere – voegt zich op de keper beschouwd tot een beklemmend relaas: na de inzet voor het nationaalsocialisme en zijn misdadige optreden jaagde Speer een interpretatiemonopolie van de geschiedenis na, zodat hij alles wat hij had misdaan kon verdraaien en verdoezelen, kon doen oplossen in fabels. In beide rollen was Speer even energiek als succesvol.

Juist daarom is Speers 'loopbaan' exemplarisch, een Duitse carrière in de twintigste eeuw die hem naar de hoogste sferen van de macht voerde en hem aan het hoofd stelde van een oorlogsmachinerie met miljoenen arbeiders en soldaten, met wapenarsenalen die tot dan toe in de wereldgeschiedenis nooit in stelling waren gebracht. Speer zorgde ervoor dat de oorlog met jaren verlengd werd en slachtofferde daarbij ontelbare mensen om het nationaalsocialisme te doen zegevieren. In de eindfase van de oorlog beschouwde hij zichzelf zelfs serieus als Hitlers mogelijke opvolger.

Zijn eerezucht en snelle opgang maakten Speer tot een bijzondere en prominente figuur, tegelijkertijd was hij echter ook representatief voor de wereld waarin hij verkeerde. Wie kijkt naar het nationaalsocialistische regime als geheel en afstapt van de illusie dat de nazi's iets 'vreemds' waren, een mysterieuze macht die het land in januari 1933 op de een of andere manier van buitenaf overweldigde om in mei 1945 weer te verdwijnen, dan wordt duidelijk dat Albert Speer een van de talloze Duitsers was die nationaalsocialist wilden zijn, die hun leven en ambities daarop afstemden. Ze wilden Hitler en met hem ook zichzelf aan de macht brengen. Speer stak erboven uit en is tegelijkertijd toch exemplarisch voor al degenen die zich met vergelijkbare, zij het bescheidener ambities als de zijne voor het nationaalsocialisme engageerden, het droegen en vorm gaven.

Speer vertegenwoordigde met zijn eerezucht, zijn engagement en zijn

honger naar succes een nationaalsocialistische 'functionele elite', zoals die ook in het landsbestuur, het rechtswezen, de diplomatieke dienst, de geneeskunde of aan de universiteiten de maatschappij leidde. Als ambtenaren in openbare dienst – van belastingen tot sociale voorzieningen – of als werknemers en ondernemers, boeren en academici, wijdden ze hun energie en daadkracht aan de nationaalsocialistische gedachte, aan de partij en haar geledingen besteedden ze hun tijd ten dienste van iets wat ze niet zelden voor idealisme hielden. Ze geloofden in Hitler en deelden zijn politieke overtuigingen. Ze gaven met hem gestalte aan de rassenstaat en organiseerden de veroverings- en vernietigingsoorlog. Ze belichaamden het nationaalsocialisme. Net als Speer.

Speers opmars binnen de NSDAP is maar een van de vele indicatoren. Zijn vroege lidmaatschap moeten we ernstig nemen als de beslissing van een man uit burgerlijke kringen waaruit nog honderdduizend vormgevers van het regime werden gerekruteerd. In dat perspectief staat Speer voor al die naziburgers die er in leidende posities voor zorgden dat het bewind functioneerde – lieden die de rechtsstaat uit de weg hielpen ruimen, toeketen hoe Joodse medeburgers verdwenen, zich niet zelden persoonlijk aan het lot van die Joden verrijkten en daarbij van mening waren een heel gewone loopbaan te volgen. Zoals men dat nu eenmaal doet als men alle kansen aangrijpt die het leven in een autoritaire zelfbedieningsstaat je biedt, zeker als dat regime graaien in publiek geld en in het vermogen van tegenstanders toestaat en gewetensbezwaren beschouwt als blijk van zwakte.

Albert Speer werd niet gedwongen zich te sterk te maken voor het nationaalsocialisme of voor Hitler. Elke stap van zijn inzet was vrijwillig, vastberaden en ijverig gericht op de heerschappij van het nationaalsocialisme, tegen de Duitse Joden en andere minderheden, en later voor de oorlog en de slavernij van miljoenen mensen. Speer had net als zijn vader ook huur- en koopwoningen, bedrijfspanden, villa's of openbare gebouwen kunnen ontwerpen en laten bouwen. Daarvoor had hij niet eens zoveel moeite hoeven doen. Als zoon van vermogende ouders was hij financieel onafhankelijk. Dat onderscheidde hem van de meeste andere leden van de nazi-elite, die hun nationaalsocialistische overtuiging koppelden aan de noodzaak in het levensonderhoud van hun gezin te voorzien. Maar om te overleven hoefden veel ambtenaren en werknemers niet per se vlijtige voorvechters van de nieuwe rassenstaat te zijn. Zelfs als vooraanstaand lid van de functi-

onele elite kon men, toen het nationaalsocialisme zijn ideologie omzette in concrete praktijk, prima aan de kant gaan staan en zich daarbij beroepen op traditionele beginselen en grondrechten.

Niemand spoorde Albert Speer aan zich in te zetten voor de NSDAP. Hij had het zich kunnen veroorloven de ethische en morele grenzen van zijn optreden vast te leggen en ze niet te overschrijden – als zulke grenzen voor hem betekenis hadden gehad. Het vrijwillige karakter van zijn daderschap maakt het er des te markanter op, daar het hem later lukte een staaltje openbare schizofrenie op te voeren. En wel in die mate dat hij door zijn vroegste carrière in een soort tranceachtige toestand te plaatsen waarin hij twaalf jaar lang zou hebben verkeerd, de successen van die loopbaan opeiste en zich tegelijkertijd distantieerde van de gevolgen van zijn optreden. Hij had bijvoorbeeld nog onvermoeibaar fabrieken laten bouwen en wapens laten produceren toen de nederlaag allang duidelijk was. Om zijn successen wilde Speer bewonderd worden, terwijl de ontelbare slachtoffers van het laatste oorlogsjaar anderen moesten worden toegerekend.

Ook in dat opzicht was Speer een typische exponent van de nationaalsocialistische functie-elite: iedereen deed nu eenmaal slechts zijn plicht. Generaals voerden oorlog; euthanasieartsen selecteerden 'niet-levenswaardige levens'; politie en bestuursambtenaren bestreden afwijkend gedrag, onteigenden en deporteerden slachtoffers; rechters formuleerden hun vonnissen op basis van het *gesundes Volksempfinden*; journalisten berichtten over dappere frontsoldaten die verre streken onderwierpen om de machtspositie van het Rijk in de wereld te verzekeren, de machtspositie die het Rijk naar de aard van de ideologische strijd toekwam; academici zorgden voor historische rechtvaardigingen en ontwierpen plannen voor de etnische herverkaveling. In de beleving van deze 'elites' was dat allemaal doodgewoon. Ook Speer kon zonder enig bezwaar leidinggeven aan een moordregime en tegelijkertijd de slachtoffers negeren.

In de jaren zeventig, in de roes van de bewondering voor zijn bekentenissen, stelde Speer dat hij het allemaal precies zo zou overdoen. De morele afgrond van die uitspraak is zo onpeilbaar diep dat zijn toehoorders zich niet realiseerden wat Speer daarmee voor zichzelf opeiste: trots op de resultaten van zijn verleden als geheel, terwijl hij zich verder rap distantieerde van de misdaden in dat verleden met zijn berouwvolle pose in het openbaar. Anders valt nauwelijks te verklaren dat er geen ontzette, verbijsterde reacties zijn overgeleverd.

Dat Speers uitspraken als dader en getuige na 1945 door en door leugenachtig zijn en hoe virtuoos hij in weerwil van de feiten van de historische overlevering zijn eigen fabels verspreidde was al vroeg te herkennen. Zolang Speer sprak waren er twijfelaars. Maar Speer slaagde erin zijn verhaal gedurende decennia vol te houden terwijl historici en publicisten – en met hen de overweldigende meerderheid van lezers – hem volgden. Omdat ze hem en zijn fabeltjes wilden volgen.

Wie een blik werpt op de geschiedschrijving van het nationaalsocialisme zal – misschien verbluft, misschien gefrustreerd – vaststellen dat een substantieel deel van hetgeen in de loop van decennia over het Derde Rijk werd geproduceerd is doorspekt met Speers leugens. Dat geldt voor de typering van centrale figuren – van Hitler tot Göring en van Martin Bormann tot Robert Ley – en evenzeer voor belangrijke politieke ontwikkelingen zoals de mythe van het ‘bewapeningswonder’ of Speers behendige vertekeningen van zijn cruciale samenwerking met Himmler en Goebbels bij de ‘totalisering’ van de oorlogvoering. Dat geldt voor Speers zogenaamde plannen voor een aanslag op Hitler tot en met de objectief belachelijke bewering dat hij de Duitse economie zou hebben gered voor de naoorlogse tijd. En dat geldt ten slotte voor de wereldwijd in teksten en films verspreide scènes van Hitlers laatste dagen in de bunker, waarbij Speers verzinsels geregeld als historische feiten worden voorgesteld en niet als de literaire constructen die het zijn. Zo worden al decennia verzinsels doorverteld en zogenaamde citaten rondgestrooid die Speer ooit zelf de wereld in hielp. Die fantasieën zijn sedertdien een eigen leven gaan leiden dat louter is gebaseerd op het blinde vertrouwen dat men stelde in Speers geloofwaardigheid als ooggetuige. Voor hem persoonlijk betekende dat een immens succes, voor zijn toehoorders en lezers, die ‘uit de eerste hand’ wilden weten wat die kleine kring van misdadigers met het onschuldige Duitse volk had uitgehaald, riepen zijn beschrijvingen een behaaglijke huivering op van de herinnering aan een periode van nationale grandeur. Voor iedereen die oprecht strijdt voor inzicht en historische waarachtigheid is het een ramp.

Speer was geen raadsel, maar een vertegenwoordiger. Zijn daden zijn glashelder aan het licht gekomen, ja, ze zijn beter zichtbaar dan die van vele euthanasieartsen, geheim agenten en rechters, ambtenaren en generaals. Allemaal traden ze vlijtig op, geheel naar Duitse traditie – ze deden iets. En die daden zijn te beschrijven, te analyseren, te beoordelen. Dat geldt ook voor Speer. Over hem en van hem zijn stapels documenten overgeleverd. Je moet er echter wel naar willen kijken. Niet hetgeen Speer na 1945

over zichzelf heeft verteld verschaft ons een beter inzicht, maar de analyse van zijn handelen zoals dat uit de bronnen is te reconstrueren.

Op de volgende bladzijden zal geregeld duidelijk worden hoe naïef en niet zelden nalatig het was te vertrouwen op Speers vertellingen, vooral als men die uitspraken had kunnen verifiëren aan de hand van beschikbare documenten, die echter niet werden geraadpleegd. Het is op zich al verbluffend dat veel Speerbiografen, die boeken van vaak honderden pagina's produceerden, nog altijd meenden dat ze het wel zouden klaarspelen zonder de archieven in te duiken. Dat geldt voor de wijdverbreide teksten van Gitta Sereny en Joachim Fest uit de jaren negentig tot en met het nog maar recent verschenen boek van Martin Kitchen.

Gitta Sereny heeft voor haar voorstelling van zaken slechts een gering aantal documenten uit de bestanden van het Bundesarchiv geraadpleegd, maar noch het materiaal over Speers functioneren als minister noch de in andere archieven bewaarde documenten; en van relevante wetenschappelijke publicaties neemt ze ook geen akte. Met de schroom van Joachim Fest om archiefonderzoek te plegen staken zijn collega-journalisten al in de jaren zeventig de draak. Voor de Speerbiografie uit 1999 zag hij ook af van eigen onderzoek, negeerde hij cruciale inzichten uit eerdere decennia en concentreerde hij zich volledig op hetgeen Speer hem door de jaren heen had verteld. Martin Kitchen ten slotte heeft voor zijn in 2015 verschenen boek weliswaar een deel van de meer recente literatuur verwerkt, maar ook hij heeft essentiële archiefstukken niet geraadpleegd of geverifieerd.²

Verhelderend en een waardevolle inzet tot nader onderzoek is al meer dan tien jaar het voorbeeldige werk *Die Akte Speer* van Heinrich Breloer en Rainer Zimmer. Hoewel het 'slechts' was bedoeld als boek ter begeleiding van een film, bieden de daarin aangereikte voorbeelden uitermate precieze, in de archieven gevonden inzichten waarvan er vele in latere teksten en films over Speer merkwaardig genoeg zijn genegeerd – ook daarop zullen wij nader ingaan.

Wat ook de motieven voor het nalaten van eigen onderzoek mogen zijn geweest – gemakzucht, onkunde, onwetendheid, onverschilligheid, angst voor de complexiteit van de bronnen en de hoeveelheid ervan – het resultaat blijft gelijk: in plaats van zaken zelf te verifiëren vertrouwt men de ooggetuige Speer en zijn aanhangers; in plaats van zelf de archieven te raadplegen, worden Speers eigen, in de literatuur oververtegenwoordigde lezingen steeds opnieuw overgeschreven.

Lof verdienen daarentegen de inspanningen van vele meestal weinig bekende historici, mannen en vrouwen die zich, vaak uit belangstelling voor een deelonderwerp, naar de archieven begaven en belangrijke puzzelstukjes aanleverden, die helaas vaak niet eens werden opgemerkt, laat staan hun plekje kregen in het grotere beeld. Exemplarisch in dat verband is de research van Dietmar Arnold, Ulrich Chaussy en Eckart Dietzfelbinger, Yasmin Doosry, Werner Durth en Karl-Heinz Ludwig, Hans J. Reichhardt, Wolfgang Schäche en Angela Schönberger, Matthias Schmidt, Heinrich Schwendemann en Susanne Willems. Weliswaar hebben hun publicaties een zeker effect gesorteerd, alleen bleven daartegenover in het publieke debat de boeken staan van populaire vertellers zoals Fest en Sereeny, die Speers fabels bleven colporteren en daardoor de media lang domineerden.

Het gaat dus minder om het individu Albert Speer, maar om het type van de burgerlijke Duitser die bewust nationaalsocialist wordt en na 1945 de wil noch het inzicht heeft zich oprecht rekenschap te geven van zijn handelen. De biografie van Speer is daarom een exemplarisch Duits verhaal dat ons niet alleen helpt bij de analyse van het nationaalsocialisme en zijn misdaden, maar ook toont hoe oppervlakkig die vaak zijn behandeld.

Wat we moeten analyseren en zichtbaar maken zijn niet Speers leugens – hij deed gewoon wat hij zijn hele leven al had gedaan, namelijk voor zichzelf het beste eruit halen – maar vooral de goedgelovigheid en de kennelijke gretigheid waarmee zijn fabels gedurende decennia werden naverdeld, zelfs nog toen niemand meer de ogen kon sluiten voor de leugenachtigheid ervan. De carrière van Albert Speer is dan ook in grote mate te beschouwen als een spiegel van de Duitse geschiedenis van de twintigste eeuw. Vanuit dat perspectief mogen de volgende hoofdstukken met hun als voorbeeld genoemde bijzonderheden en uit te pluizen vingerwijzingen worden gelezen als een oproep om te verifiëren en zelf verder te denken.³

DEEL I

De beginjaren

(1905-1932)

Van goeden huize

Wat betekent geld nu helemaal als je het hebt?

ALBERT SPEER, ca. 1978¹

Wat wij weten over de vroegste jeugd van Albert Speer ontleen wij nage-noeg uitsluitend aan zijn eigen verhalen. Wat daarin controleerbaar is blijkt vaak verzonnen te zijn. Dat begint al met het relaas over zijn geboorte. Speer heeft die gebeurtenis in een literaire vorm gegoten om het gewicht ervan te accentueren: ‘Op een zondag, 19 maart 1905, om twaalf uur ’s middags, kwam ik in Mannheim ter wereld. Het donderen van een voorjaarsonweer overstemde, zoals mijn moeder mij vaak vertelde, het klockelui van de naburige Christuskerk.’² Afgezien van plaats en datum is dat allemaal gefantaseerd. Op de officiële akte staat ‘kwart over elf ’s morgens’ vermeld als tijdstip van geboorte, van onweer is pas laat in de middag sprake en van de Christuskerk was op dat moment nog niet eens het fundament gelegd.³

Speer was de tweede van de drie zoons van het echtpaar Albert Friedrich en Luise Mathilde Wilhelmine Speer. De vader, geboren in 1863, was afkomstig uit Dortmund; de moeder was van 1879 en telg van de koopmansfamilie Hommel uit Mainz. Het gezin woonde in de Prinz-Wilhelmstrasse 19, een straat die later zou worden omgedoopt tot Stresemannstrasse. Het voorname herenhuis telde ‘veertien kamers op drie etages’; in het souterrain bevonden zich de kamers van ‘zeven bedienden’, de ouders hadden ‘aparte slaap- en kleedvertrekken op de tweede verdieping’. In een bijgebouw was het architectenbureau van de vader ondergebracht.⁴

Mannheim en het op de andere Rijnsoever gelegen Ludwigshafen behoorden tot de streken die tijdens de wilhelminische periode een economische bloei doormaakten. Van de vele ondernemingen die destijds belangrijke spelers op de wereldmarkt werden, is de Badische Anilin- und Soda-Fabrik – afgekort tot BASF – waarschijnlijk de bekendste. Dankzij de

industrialisering, die steeds weer nieuwe fabriekshallen, kantoren en woningen vereiste, wist Speers vader een vermogen op te bouwen.

Speers herinneringen aan zijn voorouders zijn soms geromantiseerd en tegenstrijdig, daarop heeft Gitta Sereny al gewezen. Blijkbaar achtte hij het – en met hem zijn uitgever Wolf Jobst Siedler en zijn redacteur Joachim Fest – wenselijk zichzelf te plaatsen in een lange traditie van gegoede burgers, want op die basis kon het verhaal worden geconstrueerd dat Speer een wereld zou vertegenwoordigen die ‘op de een of andere manier’ verzeild raakte in nationaalsocialistische kringen waarmee hij ‘eigenlijk’ – zoals grote delen van de bourgeoisie – niets te maken had. Ongerijmdheden doen zich in de eerste plaats voor bij Berthold Speer, grootvader van vaderszijde, van wie Speer in *Erinnerungen* beweert dat hij ‘weliswaar jong’* zou zijn overleden, maar toch als ‘welvarend architect’ voldoende middelen had nagelaten voor de opleiding van zijn vier zoons.⁵ Van dat verhaal bleef later nog slechts de vroege dood (‘zogenaamd zelfmoord’) overeind; de nalatenschap volstond niet voor een studie, zodat Speers vader zijn carrière als leergezels op een architectenbureau begon.⁶ Toen Sereny** Speer daarop aansprak, antwoordde hij slechts schouderophalend: ‘Het leek mij niet belangrijk. Waarom zou je in een boek ingaan op zulke persoonlijke dingen?’⁷ Natuurlijk wist Speer dat het verschil maakt of een grootvader berooid zelfmoord pleegt of als welgesteld persoon zijn kinderen verzorgd achterlaat. Vandaar dat hij de buitenwereld een zo harmonieus mogelijk geheugenpaleis voorschotelde.

Ook zonder erfenis beleefde de vader van Speer een verbazingwekkende carrière. Als 29-jarige opende hij in 1892 in Mannheim zijn eigen bureau. De jonge architect kreeg meer dan genoeg opdrachten en was binnen luttele jaren een welgesteld man. Hij investeerde bij voorkeur in vastgoed, wat bijkomende inkomsten opleverde. Toen Speers nauwste medewerker Rudolf Wolters in 1943 de familie bezocht, schilderde hij Speer senior als ‘een originele persoon; met zijn tachtig jaar geeft hij blijk van een vitaliteit

* Voor de vertaling van citaten uit *Erinnerungen* heeft de vertaler dankbaar gebruikgemaakt van de recente Nederlandse vertaling van dat werk: *Albert Speer. De Derde Rijk-dagboeken* (vert. R.D. Dalman), Meulenhoff, 2015.

** Het merendeel van de citaten uit de Speerbiografie van Gitta Sereny is ontleend aan de Nederlandse vertaling ervan: *Albert Speer. Verstrikt in de waarheid* (vert. Jan Sepp en Hans van Andel), Uitgeverij Balans, 1995.

die elke beschrijving tart. Hij eet, drinkt, rookt dikke sigaren en wandelt elke dag urenlang. (...) Hij is volledig anders dan zijn zoon, qua lichaamsbouw, gelaatstrekken en manier van doen. Hij heeft in zijn leven veel gebouwd en, zoals hij openhartig toegeeft, zijn beroep beschouwd als instrument om geld te verdienen. "Wát ik deed, maakte me niet uit. Het voornaamste was dat ik geld verdiende." Zijn honorarium heeft hij vaak met rechtszaken moeten bevechten.⁸

Ook Speers grootvader van moederskant was een selfmade man, een term die Speer zelf gebruikt.⁹ Hermann Hommel, 'zoon van een arme boswachter in het Zwarte Woud', zoals Speer in *Erinnerungen* schrijft, was rijk geworden als eigenaar van een handelshuis voor machineonderdelen. Zodoende beschikte Speers moeder altijd over geld in overvloed, afkomstig van haar eigen familie; haar erfdeel was waardevoller dan het vermogen dat haar man met werken had vergaard. Haar huwelijk en de verhuizing naar Mannheim, destijds een industriestad gekenmerkt door rokende schoorstenen, betekenden het afscheid van het idyllische Mainz van haar jeugd. In haar nieuwe rol als echtgenote spreidde ze haar rijkdom tentoon op een manier waarvoor het begrip 'conspicuous consumption' is geïntroduceerd. Zoals vaak bij de kinderen van nieuwe rijken probeerde ze er een opzichtige levensstijl op na te houden die deed voorkomen alsof het om 'oude' rijkdom ging: er waren twee auto's met chauffeur, 'Franse en Italiaanse meubelen, satijnen stoffering, brokaten gordijnen en natuurlijk een hele rij bedienden: een kok in het wit, meisjes in het zwart en wit, een butler en huisknechten in paarse livreeën', herinnerde Speer zich, 'met zilveren knopen waarin een familiewapen was gegraveerd, waarop we trouwens helemaal geen recht hadden'.¹⁰ Ook allerlei ontvangsten hoorden erbij. Speer zelf beweerde tegenover zijn kinderen dat hij die maar weinig op prijs zou hebben gesteld, maar wel zou hebben genoten van de 'fraaie aankleding'.¹¹ Tegenzin is in teksten uit die tijd vooral te bespeuren wanneer zulke festiviteiten botsten op eigen plannen.¹²

Terwijl de moeder er alles aan deed in stijl voor de dag te komen, beklemtoonde Speer zelf meermaals de spaarzaamheid van zijn vader.¹³ Speers neef Wolf, de oudste zoon van zijn broer Hermann, was steeds weer getuige van discussies over bedragen die zijn grootmoeder per se wilde hebben, maar die grootvader haar niet wilde geven.¹⁴ Anderzijds willen familie verhalen dat ook aan moederskant ondanks alle rijkdom soms een krenterige zuinigheid bespeurbaar bleef. Zo telde de grootmoeder in Mainz 'de suikerklontjes in de keuken', schrijft Speers vrouw Margarete la-

ter. De oude vrouw zou een 'suikerbus met een slotje' hebben gehad.¹⁵

De sfeer in het huis van zijn grootouders vond Wolf Speer 'afstandelijk', 'aanstellerig' en gekunsteld. Door moppen te vertellen probeerde men er de stemming in te krijgen; stilzwijgend werd dat ook van gasten verwacht.¹⁶ Iets vergelijkbaars vinden we terug in beschrijvingen van Speer als chef, vooral als het om avondjes met zijn medewerkers gaat.¹⁷

Terwijl zijn familie zowel in *Erinnerungen* als in *Spandauer Tagebücher* hooguit terloops wordt genoemd, wekte Speer in interviews vaak de indruk dat hem iets van het hart moest. Gitta Sereny heeft rondgestrooid hoe Albert tussen de kleine broer Ernst (in het wauweltaaltje van Sereny 'een innemende deugniet' en de lieveling van de vader) en de oudere broer Hermann (volgens Sereny 'stevig gebouwd' en de favoriet van de moeder) nauwelijks affectie van zijn ouders zou hebben gekregen.¹⁸ Daar komt nog bij dat hij zou zijn gepest door zijn broers. Ook tegenover Joachim Fest en andere gesprekspartners heeft Speer zich steeds weer over de ongevoeligheid van zijn ouders beklagd. 'De enigen die mij aardig vonden,' beweerde hij 1978, 'waren de medewerkers van mijn vader. (...) Tussen mijn achtste en dertiende was ik het lievelingetje van het kantoor. Ze hadden zelfs een kleine werktafel voor me vrijgemaakt.' En even daarvoor: 'De enige warmte die ik thuis ooit gekregen heb, kwam van onze Franse gouvernante, mademoiselle Blum.' Hij vergeet er niet aan toe te voegen: 'Zij was overigens een Jodin.'¹⁹

Dat soort verhalen moesten zijn afstandelijke karakter verklaren en hem tegelijkertijd voorstellen als een pretentieloze persoon die zich niets gelegen liet liggen aan standsverschillen. Het beeld dat Speer schetst van zijn kinderjaren wil medelijden oproepen: de eenzame, onbegrepen, maar toch heel gewone en o zo getalenteerde jongen. Wat daarvan klopt is amper nog te beoordelen. Ook hier treedt het romaneske naar voren van een verleden waarin de hoofdpersoon ondanks alle tegenslag later toch furore zal maken. De brieven aan zijn latere vrouw, Margarete Weber, die ons zijn overgeleverd uit zijn tienerjaren – Speer liet die in de jaren zeventig overschrijven en vermenigvuldigen voor een paar vrienden en zijn gezin – bevatten in elk geval geen aanwijzingen dat hij zou hebben geleden onder de familieomstandigheden; ouders noch broers lijkt hij de moeite van het vermelden waard te achten.

In het laatste oorlogsjaar 1918 trok de familie van Mannheim naar een ruime villa met vijftien kamers in Heidelberg, die vader Speer als beleg-

ging en zomerverblijf had laten bouwen op een stuk grond van drie hectare boven het kasteel. Een van de redenen van de verhuizing was dat op het grote perceel levensmiddelen konden worden verbouwd die in het laatste oorlogsjaar schaars werden. De nabijgelegen bossen boden bovendien een gezondere leefomgeving dan de industriegebieden rond Mannheim.

Of Speer er in deze tijd al gerichte politieke ideeën op na hield, weten we niet. In *Erinnerungen* spreekt hij wel van het beeld dat hij van Hindenburg had: voor hem was de veldmaarschalk sinds zijn schooljaren 'de verspersoonlijking van de overheid zonder meer'²⁰ geweest. Terwijl Rudolf Wolters als vijftienjarige de nederlaag van de Eerste Wereldoorlog en de ondergang van het keizerrijk als 'onvoorstelbare gebeurtenis' had ervaren, 'een gebeuren dat mij voor de eerste keer deed beseffen dat er geen vaste fundamente bestonden voor de wereld waarin ik was geboren',²¹ zijn ons zulke beschouwingen van Speer niet overgeleverd.

In Heidelberg met zijn eeuwenoude universiteit, geleerde genootschappen, kunstenaars en professoren moest het net verhuisde gezin eerst toegang zien te krijgen tot de toonaangevende kringen. Geld kwam ook hierbij van pas. Na zijn vrijlating in 1966 trok Speer vanuit de oorlogsmisdadigersgevangenis in Spandau in het huis in Heidelberg, dat weldra bekendheid zou verwerven door vele fotoreportages en filmopnames. Maar weinigen van de ontelbare bezoekers laten na in hun verslagen melding te maken van de indruk die de villa aan de Schloss-Wolfsbrunnengasse 50 – zoals het adres tot op heden luidt – op hen heeft gemaakt.

Uit Speers beschrijvingen van de jaren in Heidelberg komt in de eerste plaats zijn passie voor roeien naar voren. In brieven uit die tijd aan Margarete Weber schrijft hij meermaals over de moeilijkheden die gepaard gaan met manoeuvreren 'in een twee' bij hoogwater op de Neckar.²² Uit die brieven valt veel op te maken over de kijk op de wereld en het leven van alledag in die jaren. Ze vertellen van een comfortabele, ongedwongen jeugd, alledaagse ervaringen van een scholier, roeien en fietsen, concert- en theaterbezoek. We krijgen ook iets mee van de wijze waarop Speer zijn schooltijd getypeerd wilde zien. Toen hij in juni 1922 een tweezijdige liesbreuk opliep en geopereerd moest worden, beschreef hij uitvoerig zijn pogingen om de herstelperiode zo lang mogelijk te rekken. Hij kreeg aanvankelijk dispensatie voor gymnastiek en sport, maar dat was slechts voor het eerste trimester. Toen hij zich daarna nog altijd niet meldde, zou de directeur hebben gedreigd met de schoolgevangenis. Daarop zou Speer zich hebben

gewend tot 'een grote autoriteit, professor Hirschel'. Die zou begrip hebben getoond en hem ('zonder mij te hebben onderzocht') het gewenste doktersbriefje hebben gegeven.²³ Die kleine anekdote is een voorbeeld van het plezier dat Speer erin had om zaken in zijn eigen voordeel te 'organiseren'.

Zijn kinderen heeft hij later verteld over het begin van de relatie met Margarete Weber. Daarbij schemert dezelfde merkwaardige onbeholpenheid door als bij zijn andere pogingen om over gevoelens te spreken of te schrijven. Hij zou 'nog net niet zeventien jaar' oud zijn geweest toen hij twee meisjes [Margarete en een vriendin, MB]* zou hebben leren kennen die zich 'zelfverzekerd en ongenaakbaar naar school' begaven.²⁴ 'Al spoedig liepen we dat stukje samen op, en die kleine dagelijkse wandeling (...) is inmiddels een zeer lang pad van dertig jaar geworden. Als ik maar niet zo bang voor meisjes was geweest.' Kort daarop zou hij Margarete, onder het voorwendsel haar neef te bezoeken, in het huis van zijn latere schoonouders hebben ontmoet. Samen maakten ze dan uitstapjes, bijvoorbeeld naar de schouwburg in Mannheim.²⁵ 'Stel je mijn geluk eens voor wanneer ik haar in de pauze een doos bonbons kon geven, of de zoete spanning van die zeldzame momenten waarop ze mijn hand vastpakte, in de ban van de opwindende van het drama dat zich voor ons ontvouwde.'²⁶ Margarete zou zich 'terughoudend' hebben opgesteld,²⁷ hijzelf was 'onhandig'. 'Waarom nam ik niet gewoon dansles? Dan zou alles zich hebben ontwikkeld binnen de nu eenmaal sinds generaties voorgeschreven kaders. Ik had een hekel aan dansen, wat te maken had met mijn afkeer van de feestjes bij ons thuis.'²⁸ Deze formulering uit 1973 getuigt van een naderhand aangepaste verklaring. In werkelijkheid probeerde hij namelijk in 1922 privéles te regelen, totdat hij Margarete eind november eindelijk kon berichten over zijn eerste dansles:²⁹ 'Je vindt dat ik met je niet moet oefenen. Die gedachte is ook al bij me opgekomen, maar volgens mij zou het toch het mooiste zijn als jij de eerste bent die met me danst.'³⁰ Tegenover zijn kinderen beschreef hij het zo: 'Maar hoe langer ik met mijn bewonderde in contact was, hoe krachtiger mijn wil werd. Ze gaf me geen zichtbaar teken van haar genegenheid, maar toch voelde ik me innig met haar verbonden.'³¹

* Nvdv: in zijn ogen wenselijke verhelderingen in citaten plaatst de auteur tussen vierkante haken met de toevoeging 'MB' (Magnus Brechtken).